

๘๒. เขตพรหมแดนระหว่างโลกียะกับโลกุตตระ

The Boundary between Mundane and Supramundane

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

เมื่อโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา กำหนดสถานที่ที่สงบสงัดวิเวก ๑ กำหนดจิตให้สงบสงัดวิเวก ๑ กำหนด สัพพสังขารสงบสงัดวิเวก ๑ นั่นคือ ให้สงบ สงัด วิเวก อินทรีย์ทั้ง ๖ (ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ) อารมณ์ทั้ง ๖ (รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์) โดยถือนั่นอยู่ใน “**จตุตถฌานจิตตสมาธิ**” ที่ประกอบด้วย “**อุเบกขา-เอกัคคตา**” มนสิการกรรมฐานตามอารมณ์ที่ได้เลือกให้ตรงกับจริตตามความพอใจ อันจะเป็นบาท วิถีเกื้อกูลในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไป การระงับจิตให้ทรงอยู่ใน “**อัปนาสมาธิ**” แล้วถอน กลับมา “**อุปจารสมาธิ**” เพื่อพิจารณารูปกายสังขารทั้งปวงด้วย “**กายานุปัสสนา-สติปัฏฐาน**” (เจริญให้ครบ สติปัฏฐาน ๔)จนปรากฏขึ้นแห่ง “**ปฏิภาคนิมิต-ภาพนิมิตที่มโนภาพขึ้นในจิตและเคลื่อนไหวได้**” เพื่อให้ เป็นเครื่องระลึกของสติ และเครื่องเรียนรู้ของสัมปชัญญะ ที่เป็นความบริสุทธิ์ปราศจากนิเวศทั้งหลายด้วย จตุตถฌาน ภาวะจิตขณะนั้นจะข้ามจากกามาจรภูมิ ละทิ้งสุขและทุกข์ไปสู่ “**อานัญญา**” ซึ่งจะเป็นทั้ง “**รู ปาวจรภูมิ-รูปพรหม-กายหยาบ**” หรือ “**อรุปาวจรภูมิ-อรุปพรหม-กายละเอียด**” ด้วยเสวยสุขแห่งผลสมาบัติ นั้นๆ ทั้งหมดนี้ เรียกว่า “**โลกียภูมิ**” เมื่อก้าวสู่ภูมิแห่งวิปัสสนาด้วย (๑) “**นามรูปปริจเจทญาณ-บุพเพนิวา สานุสสติญาณ**” คือ ความระลึกชาติได้เห็นขั้น ๕ (๒) “**ปัจจบปริคคทญาณ-จุตูปปาตญาณ-ทิพพจักขุญาณ**” เห็นเหตุแห่งทุกข์และเห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย (๓) “**สัมมสนญาณ**” เห็นนามรูปโดยไตร ลักขณ์ (๔) **วิปัสสนาญาณ ๕** ก็จะเข้าเขตแดนที่กั้นระหว่าง “**โลกียะ**” กับ “**โลกุตตระ**” ที่เรียกว่า “**โคตรภู ญาณ**” ซึ่งเป็นขั้นตอน “**การทบทวนขั้น ๕**” (ภูฐานคามินีปฏิบัติ-ภูฐานคามินีวิปัสสนา) แต่ยังเหลือพวก กิเลสอย่างละเอียด (อนุสยกิเลส) ซึ่งกิเลสอย่างกลาง “**ปริยภูฐานกิเลส-นิรวณูปกิเลส**” ได้สงบระงับไป จิตจึง แล่นข้ามจากโลกียะไปสู่โลกุตตระ นั่นคือ (๑) **มัคคญาณ** กับ (๒) **ผลญาณ** ตามลำดับ ในขั้นนี้เป็นเรื่อง “**สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ**” ที่เกี่ยวข้องกับ “**อริยสัจ ๔: ทุกข์-สมุทัย-นิโรธ-มรรค**” กับ “**กิจในอริยสัจ ๔: ปริยญา-ปหานะ-สังนิทริยา-ภาวนา**” เพื่อทำลายล้าง “**สังโยชน์ ๑๐**” โดยตรง เมื่อผ่านขั้นตอนนี้ ก็ต้องมี การตรวจสอบกิจทั้งหลายในอริยสัจธรรมว่าครบถ้วนจริงหรือด้วย “**ปัจจบเวกขณญาณ**” มีญาณทัสสนะ ๑๕ ประการ เมื่อสิ้นสุดขั้นตอนนี้แล้ว จึงจะเกิด “**อัสวักขยญาณ**” คือ ความตรัสรู้ถึง “**พระนิพพาน**” เกิดขึ้นเป็น ขั้นตอนสุดท้าย ซึ่งเป็น “**โลกุตตรภูมิ**” อย่างแท้จริง เป็น “**อมตธาตุ-บรมธรรมแห่งพระพุทธศาสนา**” ที่ หมายถึง “**อรหัตตผลวิมุตติแห่งสัมมาวิมุตติและวิมุตตานุตตรियะ**” ที่เรียกว่า “**พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิ ญาณ**” อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เองโดยชอบอันยอดเยี่ยมแล้วไม่เป็นอื่น ซึ่งถือเป็นขั้นตอนสุดท้าย ใน “**กระบวนการวิวัฒน์ปัญญาแห่งมนุษยชาติ**” อันเป็นสิทธิ์ที่มนุษย์ทุกคนสามารถจะเข้าถึงได้ เพราะเป็น ของมนุษย์มหานุรุษเอกในโลกรังสรรค์ขึ้นมา.



ในคำว่า “รู้แล้ว-เข้าใจแล้ว” นั้น เป็นคำที่อันตรายในการปฏิบัติธรรม เพราะมักคิดกันไปเองว่า “ตนเองหรือผู้ที่มาปฏิบัติธรรมรู้แล้ว” เลยเป็นมูลเหตุที่ทำให้เกิด “อวิชชา” คือ ความไม่รู้จริง เพราะต่างฝ่ายต่างอุบความโง่เขลาของตน คำว่า “อุบ” หมายถึง ฝังไว้ไม่เปิดเผย ถือเอา ธิเบต ไม่ยอมให้เปลี่ยนแปลง พอมีอาการหนักขึ้น เรียกว่า “อุบอิม” หมายถึง อาการที่พูดหรือบ่นเบาๆ และไม่ชัดเจนด้วยเกรงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาการดังกล่าวนี้ สามารถพบได้ในห้องเรียน หรือศาลาวัด เวลามีคนมาทำบุญและฟังธรรม เช่น วันพระ หรือในโอกาสอื่นๆ ที่ต้องมาช่วยงานวัด อย่างเช่น ในขณะที่เทศน์นั้น เมื่อฟังเนื้อหาเรื่องธรรมนั้นไม่เข้าใจ ก็จะพากันบ่นอุบอิมซุบซิบนินทากันเบาๆ ยังไงๆ ก็ฟังธรรมไม่รู้เรื่อง ก็เอาเรื่องเสียหายของคนอื่นมาจินตนาการ (วจีทุจริต ๔: มุสาวาท-การพูดเท็จ ๑ ปิสุณาวาจา-วาจาต่อเสียด ๑ ผรุสวาจา-วาจาหยาบ ๑ สัมผัสปลลาปะ-คำพูดเพื่อเจ้อ ๑) พอถึงจุดสุดขุดในประเด็น ก็อุทานเสียงต่างๆ กัน และอยู่ในกิริยาหงะ ดูเหมือนจะหงายหลัง เพราะ สะใจ หนาใจ สดแก่ใจ และ พอใจ ดีแล้ว กล่าวโดยสรุป ธรรมก็ฟังไม่รู้เรื่องอีก หนักหัวสมองอีก ที่ต้องไปปรับเรื่องชาวบ้านมาจินตนาการเพื่อเจ้อกันได้ทั้งวัน จึงเกิดอาการฟุ้งซ่าน (จะขาดน้ำตาลหรือน้ำตาลในเลือดมาก) ต้องหมาที่ระบายนารมภ์กับพรรคพวกข้างๆ บ้าน ก็น่าจะเรียกว่า “ทาสอารมภ์” ถ้าไม่ไปพูดต่อ มันก็เหมือนคนเล่นไฟโซโลขาดขาไฟโซโลไป ไม่คบหา อะไรทำนองนั้น นั่นคือ เวลาทำชั่วมากันไม่พร้อมหน้า มันเลยแปลกๆ พิลึกไป ฉะนั้น เหล่าฆราวาสที่เป็น “อุบาสก-อุบาสิกา” ไปถือศีลอุโบสถนั้น เรื่องการสำรวม “กาย-วาจา-ใจ” เป็นเรื่องสำคัญมาก ให้พิจารณาสภาวธรรมนี้ด้วย “สังวร ๕” (ปาฏิโมกขสังวร-สำรวมในการรักษาศีล ๑ สติสังวร-สำรวมด้วยความระลึกรู้ได้ ๑ ญาณสังวร-สำรวมด้วยปัญญาอรบรู้อในการพิจารณา ๑ ขันติสังวร-สำรวมด้วยอดทน ๑ วิริยสังวร-สำรวมด้วยความเพียร ๑) เพราะทำให้เกิดกรรมใน ๒ อาการ ได้แก่ (๑) “กุศลกรรมบถ ๑๐” (สุจริต ๓) คือ กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุข ความเจริญ หรือ สุกติ หรือ (๒) “อกุศลกรรมบถ ๑๐” (ทุจริต ๓) คือ กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุกขิ สำหรับเรื่องที่พระต้องเทศน์ให้หนักหน้อย ก็คือ (๑) “ความดี” กับ (๒) “ความชั่ว” ที่เป็นเหตุการณ์ที่เป็นปัจจุบัน เพื่อชาวบ้านจะนำไปปรับปรุงคัดแปลงใช้ให้เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน อย่าไปคิดว่า “ชาวบ้านรู้แล้ว” ก็แล้วกัน เมื่อเข้าใจธรรมทั้ง ๒ อย่าง ดีแล้ว เพราะจัดอยู่ในเรื่อง “โลกธรรม ๘” ได้แก่ “มีลาภ-ไม่มีลาภ-มียศ-ไม่มียศ-นินทา-สรรเสริญ-สุข-ทุกข์” ที่ถือว่าเป็น “สังสารทุกข์” (โสกะ-ปริเทสวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส) ที่เกิดขึ้นหมุนเวียนไม่สิ้นสุดในวัฏสงสาร ที่เรียกว่า “อุปาทานจันท์ ๕ เป็นทุกข์” ความที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในโลกธรรมทั้งหลายนั้น เพราะความไม่รู้ที่คิดว่า “รู้แล้ว-เข้าใจแล้ว” ก็เลยไม่รู้จริงๆ โดยปริวิต นั่นคือ (๑) ความเห็นในไม่เที่ยง ว่าเที่ยง (๒) ความเห็นในทุกข์ ว่าสุข (๓) ความเห็นในไม่ใช่ตัวตน ว่าตัวตน และ (๔) ความเห็นในไม่งาม ว่างาม แต่ถ้าผู้เจริญปัญญาที่ประกอบด้วยอุบายวิธีที่แยกคายด้วยความเป็นผู้ฉลาดในการใช้กุสโลบายที่แนบเนียน คือ “โยนิโสมนสิการ” ย่อมมีความเห็นเป็นตรงกันข้ามกับความวิปริตวิปลาสดังกล่าวนี้ ได้แก่ (๑) ความเห็นในไม่เที่ยง ว่าอนิจจตา (๒) ความเห็นในทุกข์ ว่าทุกข์ตา (๓) ความเห็นในไม่ใช่ตัวตน ว่าอนัตตตา และ (๔) ความเห็นในไม่งาม ว่าอสุภะ ดังนี้



ตามที่บรรยายมาข้างต้นนั้น เมื่อพิจารณาตามหลักกรรมเชิงทฤษฎีแล้ว จะพบว่า:

- (๑) ผู้ปฏิบัติธรรมต้องมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน คือ มีสมาธิแน่นแน่ว จนถึงระดับ “อุปจารสมาธิ-อัปนาสมาธิ” ที่เรียกว่า “จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔” ที่ประกอบด้วย “อุเบกขา-เอกัคคตา” นั้นหมายถึง (๑) “สัมมาวายามะ-สัมมัปปธาน ๔” (๒) “สัมมาสติ-สติปัญฐาน ๔” และ (๓) “สัมมาสมาธิ-ฌาน ๔” ซึ่งเรียกว่า “อธิจิตตสิกขา” ซึ่งในภาวะจิตดังกล่าวนี้ จิตจะปราศจากนิวรณ์ “มีสติสัมปชัญญะ” อย่างถึงพร้อมสมบูรณ์ เป็นจิตที่อ่อนนวลและควรแก่งาน ที่ทำให้เกิดคุณชาติแห่งสมณนิมิต เช่น วิชา ๓ หรือ ญาณในวิปัสสนา ได้
- (๒) ผู้ปฏิบัติธรรมเริ่มเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามลำดับขั้นใน “ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ” ระหว่างข้อ ๑ ถึงข้อ ๓ ได้แก่

- ๒.๑ “นามรูปปริจเฉทญาณ” ซึ่งเป็นขั้นกำหนดรู้ทุกขสัจจ์แห่งเบญจขันธ์
- ๒.๒ “ปัจจัยปริคคหญาณ” ซึ่งเป็นขั้นกำหนดรู้สมุทัยสัจจ์โดยปัจจุสมุปบาท
- ๒.๓ “สัมมสนญาณ” ซึ่งเป็นขั้นกำหนดรู้นามรูปโดยไตรลักษณ์ และยังอนุโลมไปตาม “อนุปัสสนา ๗” จนถึง “มหาวิปัสสนา ๑๘” ที่ต้องปฏิบัติสังยุตด้วย “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ด้วย หรือสัมปยุตต์ด้วย “วิปัสสนาญาณ ๘” (วฏฐานคามินีวิปัสสนา) เพื่อจะก้าวสู่ “อริยมรรค ๔” (มรรค ๔) และ “สามัญผล ๔” (ผล ๔) พร้อมด้วย “อัสวักขยญาณ” กับ “นิพพาน ๑” (นิพพาน ๒) แห่งโลกุตตรธรรมทั้งหลาย

อนึ่ง อย่าลืมว่าในการเจริญภาวนานั้น ผู้ที่ปฏิบัติมาถูกต้องตามข้อประพจน์ปฏิบัติใน “อริยมรรคมีองค์ ๘” นั้น นั่นคือ (๑) ศีลก็บริสุทธิ์ดี ก็มีปัญญาเห็น “กฎแห่งกรรม-กัมมัตสกตาแห่งตน” (๒) จิตก็บริสุทธิ์ดี ก็มีปัญญาในสมาธิโดย “วิชา” (๓) ปัญญาที่บริสุทธิ์ดี ก็มีปัญญาในวิปัสสนาโดย “ญาณ” ย่อมเกิด “อิทธิฤทธิ์-ปาฏิหาริย์” ขึ้นได้ตามคำสอนของพระตถาคตเจ้า นั่นคือ “ปัญญาเห็นธรรมทั้งปวง” ได้ตามความเป็นจริง ที่เรียกว่า “ญาณทัสสนวิสุทธิ” ที่ประกอบด้วย (๑) “ยถาภูตญาณทัสสนะ” กับ (๒) “ยถาภูตญาณ” อันทำให้เกิดองค์ความรู้ใน “ปรหมัตถะ-ปรหมัตถัจจะ” (พระอภิธรรม) ซึ่งหมายถึง บุคคลนั้นมีปรีชาสามารถบรรลุถึง “อริยมรรค” คือ ธรรมขั้นบรรลุผลแห่งการปฏิบัติ เช่น ฌาน-อภิญา-มรรค-ผล หรือเรียกอีกอย่างว่า “อุตตริมนุสสธรรม” คือ ธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม ธรรมล้ำมนุษย์ ได้แก่ ฌาน-วิโมกซ์-สมาบัติ-มรรคผล บางทีเรียกให้ง่ายว่า “ธรรมวิเศษ-คุณวิเศษ-คุณพิเศษ” แต่จะอยู่ในขั้นไหนนั้น ก็แล้วแต่ศักยภาพตามอรรถภาพของภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล เพราะมีทั้ง “ของแท้” และ “ของปลอม” เกิดขึ้นร่วมกัน ผู้ปฏิบัติธรรมต้องมี “ปัญญา” พิจารณาให้เห็นธรรมอย่างถูกต้อง “สัมมาทิฐิ” คือ ครอบรู้ใน กุศลธรรม-อกุศลธรรม (ชั่ว) โยนิโสมนสิการ-อโยนิโสมนสิการ (ไม่มีปัญญา) สมาธิ-อุทฺธัจจะ (ฟุ้งซ่าน) วิปัสสนา-ไม่มนสิการ (ไม่พิจารณา = “อุปปฏิสงฺขา” ความไม่พิจารณา คือ การนำความไม่สงบมาด้วยอำนาจกิเลสอันเป็นปฏิปักษ์ต่อการพิจารณา) กล่าวโดยสรุป คือ แพ้ภัยใน “ความมีดมนแห่งอวิชา” เข้าไป



ทรงอยู่ใน “ดินแดนแห่งกิเลสตัณหา” แม้บุคคลนั้น “จะมีบุญ-แต่ด้อยวาสนา” เพราะไม่มีปัญญาที่จะเห็นธรรมทั้งหลายตามความจริง ยังเป็นมนุษย์โลก คือ “ปุถุชน-อัมชปุถุชน” อยู่เหมือนเดิม ยังชอบอยู่ในอารมณ์แบบเดิมๆ โดยวิปริต เพราะไม่มีสติสัมปชัญญะที่รู้เท่าทันกิเลสตัณหาทั้งหลาย ว่า:

- (๑) **วิปลาสนในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง** (นิจจสัญญาวิปลาสน)
- (๒) **วิปลาสนในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าป็นสุข** (สุขสัญญาวิปลาสน)
- (๓) **วิปลาสนในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าป็นตัวตน** (อัตตสัญญาวิปลาสน)
- (๔) **วิปลาสนในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม** (สุกสัญญาวิปลาสน)

แต่ในทางตรงกันข้ามผู้มีปัญญามั่นคงในพระสัทธรรมดีแล้ว คือ “สติ” (สติปัญญา ๔) ที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา ของผู้ที่กำหนดเวทนา กำหนดจิต กำหนดธรรมทั้งหลายมาแล้ว ชื่อว่า “ธรรมานุปัสสนา” บุคคลผู้ประกอบด้วย “สติ” (สติสัมปชัญญะ-สติปัญญา = อูปัญญา) นั้น ชื่อว่า “ธรรมานุปัสสี” ฉะนั้น “สติ” ที่สัมปยุตด้วยมรรคในมรรคขณะ ของผู้ที่ชวนขวยเจริญวิปัสสนาบรรลุ “อริยมรรค” แล้ว ชื่อว่า “ธรรมานุปัสสนา” บุคคลผู้ประกอบด้วย “สติ” นั้น ชื่อว่า “ธรรมานุปัสสี” (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 116 FILE 65: ในประเด็นนี้ แสดงให้เห็นว่า ในทุกขั้นตอนของการเจริญภาวนานั้น ต้องประกอบด้วย “สติปัญญา ๔” เสมอ คือ ถ้าปราศจาก “สติสัมปชัญญะ” แล้ว ย่อมเกิดวิปลาสน ได้แก่

- (๑) “สัญญาวิปลาสน” หมายถึงผิดพลาดจากความเป็นจริง (๒) “จิตตวิปลาสน” ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง (๓) “ทัญญูวิปลาสน” ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง อันเป็นเหตุให้ปฏิเสธจตุตติปัญญา ฉะนั้นย่อมไม่ใช่การเจริญภาวนาที่ถูกต้องด้วย “สัมมัตตะ ๑๐” คือ อริยมรรคมีองค์ ๘-สัมมาญาณ-สัมมาวิมุตติ) บุคคลผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหวไปตาม “กระแสโลกธรรมทั้งหลาย” ที่เกิดขึ้นในสังสารจักร ย่อมเกิดปัญญาเห็นแจ้งในมรรค ว่า:

- (๑) **ความเห็นในไม่งาม ว่าอสุคะ** (เจริญภาวนาธุปัสสนา ถอนสุกสัญญาวิปลาสน) นั่นคือ “สติ” กำหนดกาย ถอนละ “สุกสัญญาวิปลาสน” ย่อมสำเร็จได้ด้วย มรรค ดังนั้น จึงชื่อว่า “ภาวนาธุปัสสนา” (ภาวนาธุปัสสนาสติปัญญา)
- (๒) **ความเห็นในทุกข์ ว่าทุกขตา** (เจริญทุกขานุปัสสนา ถอนตัณหาปณิธิ) นั่นคือ “สติ” กำหนดเวทนา ถอนละ “สุขสัญญาวิปลาสน” ย่อมสำเร็จได้ด้วย มรรค ดังนั้น จึงชื่อว่า “เวทนานุปัสสนา” (เวทนานุปัสสนาสติปัญญา)
- (๓) **ความเห็นในไม่เที่ยง ว่าอนิจจตา** (เจริญอนิจจานุปัสสนา ถอนวิปลาสนิมิต) นั่นคือ “สติ” กำหนดจิต ถอนละ “นิจจสัญญาวิปลาสน” ย่อมสำเร็จได้ด้วย มรรค ดังนั้น จึงชื่อว่า “จิตตานุปัสสนา” (จิตตานุปัสสนาสติปัญญา)
- (๔) **ความเห็นในไม่ใช่ตัวตน ว่าอนัตตตา** (เจริญอนัตตานุปัสสนา ถอนอัตตาทินิเวส) นั่นคือ “สติ” กำหนดธรรม ถอนละ “อัตตสัญญาวิปลาสน” ย่อมสำเร็จได้ด้วย มรรค ดังนั้น จึงชื่อว่า “ธรรมานุปัสสนา” (ธรรมานุปัสสนาสติปัญญา)



นอกจากนี้ เพื่อให้เข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของการเจริญจุดสติปัฏฐานในเบื้องต้นอย่างถูกต้องนั้น เพราะ “สติปัฏฐานธรรม-จุดสติปัฏฐานภาวนา” เป็นด่านแรกของการพัฒนาจิตใจ ที่เรียกว่า “ภาวนา ๒” คือ สมถภาวนา กับ วิปัสสนาภาวนา โดยธรรมนี้จัดอยู่ในอันดับแรกของ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ถ้าเจริญภาวนาในด่านนี้ไม่ผ่าน ย่อมก้าวหน้าไปสู่ขั้นตอนอื่นในการเจริญภาวนาได้ยากยิ่งขึ้น จนกระทั่งเป็นเหตุให้อ่อนกำลังใน “การสมาทานไตรสิกขา” ได้ ฉะนั้น จุดมุ่งหมายหลักของการเจริญจุดสติปัฏฐานภาวนานั้น เป็นเรื่องการพัฒนาให้เกิด “ปัญญาเห็นสังขตธรรมโดยไตรลักษณ์” คือ เกิดปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ ที่เรียกว่า “สามัญญลักษณะ” ได้แก่

- (๑) “อนิจจตา” คือ ลักษณะของความไม่เที่ยงแห่งอนิมิตตะ อันเป็นบาทฐานในการเจริญ “อนิจจานุปัตสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง (อนิจจัง-อนิจจตา-อนิจจลักษณะ) และ “อนิมิตตานุปัตสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย
- (๒) “ทุกขตา” คือ ลักษณะของความทุกข์แห่งอัปฺปณฺหิตตะ อันเป็นบาทฐานในการเจริญ “ทุกขานุปัตสนา” คือ การพิจารณาเห็นทุกข์ (ทุกขัง-ทุกขตา-ทุกขลักษณะ) และ “อัปฺปณฺหิตตานุปัตสนา” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง
- (๓) “อนัตตตา” คือ ลักษณะของความไม่มีตัวตนแห่งสุญญตะ อันเป็นบาทฐานในการเจริญ “อนัตตานุปัตสนา” คือ พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน (อนัตตา-อนัตตตา-อนัตตลักษณะ) และ “สุญญตานุปัตสนา” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า ความไม่มีแก่นสาร ความไม่ใช่ตน ความไม่ใช่เรา

เมื่อมนสิการกรรมฐานด้วย “จุดสติปัฏฐานภาวนา” จึงลงข้อสรุปเชิงทฤษฎีว่า:

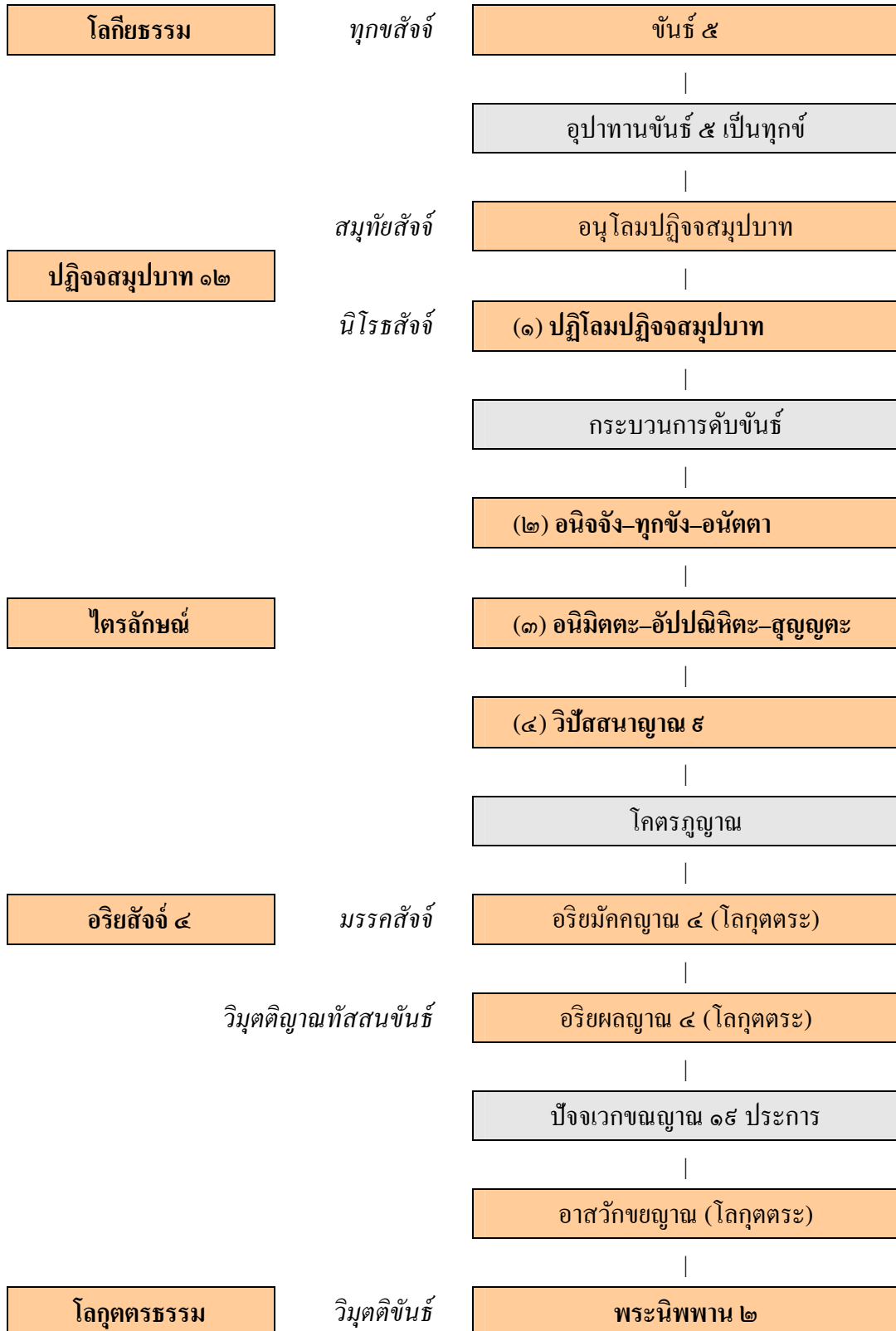
- (๑) “กายานุปัตสนาสติปัฏฐาน” คือ สติพิจารณากายเป็นอารมณ์ว่า “กายนี้ก็สักว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนราชา” จะไปยึดมั่นถือมั่น ย่อมไม่ได้
- (๒) “เวทนานุปัตสนาสติปัฏฐาน” คือ สติพิจารณาเวทนาเป็นอารมณ์ว่า “เวทนานี้ก็สักว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนราชา” จะไปยึดมั่นถือมั่น ย่อมไม่ได้
- (๓) “จิตตานุปัตสนาสติปัฏฐาน” คือ สติพิจารณาจิตเป็นอารมณ์ว่า “จิตนี้ก็สักว่าจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนราชา” จะไปยึดมั่นถือมั่น ย่อมไม่ได้
- (๔) “ธัมมานุปัตสนาสติปัฏฐาน” คือ สติพิจารณาธรรมเป็นอารมณ์ว่า “ธรรมนี้ก็สักว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนราชา” จะไปยึดมั่นถือมั่น ย่อมไม่ได้



ดังที่บรรยายมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่า “สติสัมปชัญญะ” มีความสำคัญในการดำรงชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม การพัฒนา “สติ” ให้มั่นคงแก่กล้า “อุปัฏฐาก” จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “สติปัฏฐาน ๔-มหาสติปัฏฐาน” เพื่อให้จิตเป็นสมาธิตั้งมั่นแน่วแน่ไม่หวั่นไหว ย่อมทำให้เกิดปัญญาทั้งในสมาธิและวิปัสสนา นั่นคือ ย่อมเกิด “ปฏิสังขานผละ” เพราะไม่หวั่นไหวด้วยการไม่พิจารณา คือ มีปัญญาเข้าไปพิจารณา และผู้เจริญ “โพชฌงค์ ๗” ด้วยความเพียรเป็นหลัก ชื่อว่า “ภาวนาผละ” ศิล-สมาธิ-ปัญญา อันบริสุทธิ ชื่อว่า “อนวัชชผละ” การอดคกล้นทุกข์ ชื่อว่า “ขันติผละ” การยินดีธรรมกถาของผู้อื่น ชื่อว่า “ปัญญาตติผละ” การเพ่งถึงประโยชน์อันยิ่ง ชื่อว่า “นิชฌัตติผละ” ความเป็นผู้มากในกุศลทั้งหลาย ชื่อว่า “อิสรียผละ” การตั้งตามความพอใจในกุศลทั้งหลาย ชื่อว่า “อิทธิฐานผละ” ฉะนั้น บุคคลที่เสียดสี (ศิบบ่า) ไม่สามารถอยู่ได้ทั้งทางโลกและทางธรรม เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติธรรมนั้น การเข้าใจเส้นทางในการประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องขั้นตอน เท่ากับ ได้รู้เห็นล่วงหน้าที่ยึดตามแผนที่ที่จะเดินทาง ไม่ใช่เดินเข้าป่าดงพงไพรอย่างผิดๆ คือ “ถือทิฏฐิ” ความเห็นที่ผิดพลาด ถ้าผู้เป็นฆราวาสเข้าใจถ้อยขั้นตอนเหล่านี้ ได้อย่างชัดเจน แล้วฝึกฝนปฏิบัติเป็นประจำ ทำให้มาก เจริญให้มาก ย่อมเกิดความบริบูรณ์สมบูรณ์ขึ้น และความยิ่งไพบูลย์ในธรรมทั้งปวง อันจะเป็นประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมในขณะเดียวกันได้จริง ในอันดับต่อไปนี้ ให้พิจารณากระบวนการเจริญภาวนา เพื่อสงบระงับจาก “โลกียธรรม” ไปสู่ “โลกุตตรธรรม” ซึ่งประกอบด้วยสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย ดังต่อไปนี้ (๑) วิปัสสนาภูมิ (๒) วิสุทธิ ๗ (๓) วิชชา ๓ (๔) ญาณ ๑๖ (๕) โลกุตตรธรรม ๘ และ (๖) โพธิปักขิยธรรม ๓๗



เขตพรหมแดนระหว่างโลกียธรรมกับโลกุตตรธรรมปฏิบัติด้วยวิสุทธิ ๗



เพื่อให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งไม่ผิดทางการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสม ให้พิจารณา “ญาณ ๑๖-โศภสญาณ” อย่างละเอียดอีกครั้ง โดยเฉพาะ “วิปัสสนาญาณ ๘” จากข้อ ๔-ข้อ ๑๒ ซึ่งจะมี “โคตรภูญาณ” เป็นปัญญาที่คั่นระหว่าง “โลกียภูมิ” กับ “โลกุตตรภูมิ” คือ “อริยมรรค ๔-สามัญผล ๔-อาสวักขยญาณ ๑-นิพพาน ๒” ตามลำดับ ส่วน “ปัจเจกเวกขณญาณ” นั้น เป็นขั้นตอนที่บ่งบอกถึง “ความตรัสรู้-สัมโพธิ” ก่อนถึง “นิพพาน ๒” หมายถึง สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ นั่นคือ (๑) “สุอุปาทิเสสนิพพาน” คือ นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ สำหรับผู้เป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ (๒) “อนุอุปาทิเสสนิพพาน” คือ นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ สำหรับผู้เป็นพระอรหันต์ที่ต้อ “ดับขันธปรินิพพาน” ที่เรียกว่า “ชีวิตสมถิติ” [ชี-วิด-สะ-มะ-ถิ-ติ] หมายถึง ผู้สิ้นกิเลสพร้อมทั้งสิ้นชีวิต ผู้ได้บรรลुธรรมวิเศษแล้วก็ดับจิตพอดี ดังนี้

“ญาณ ๑๖-โศภสญาณ” หมายถึง ความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ให้พิจารณาถึง “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ได้แก่

- (๑) “นามรูปปริจเจตญาณ” — ญาณกำหนดจำแนกรูปร่างและรูป คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม ซึ่งทำให้เห็น “ขันธ ๕” [อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์-สังสารทุกข์ ให้ดูภาคผนวก-เบญจขันธ] ทั้งหมด = “ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒”
- (๒) “ปัจเจกปริคคหญาณ” — ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือรู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนว “ปัจเจกสมุปบาท” ก็ดี ตามแนว “กฎแห่งกรรม” ก็ดี ตามแนว “วิภูษะ ๓” ก็ดี เป็นต้น ซึ่งทำให้เห็น “ปัจเจกสมุปบาท ๑๒” และ “ปัจเจกสมุปป็นนธรรม” [ภวจักร] ทั้งหมด = “ปัจเจกสมุปบาท ๑๒”
- (๓) “สัมมสนญาณ” — ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์ คือ ยกรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน ซึ่งทำให้เห็น “ไตรลักษณ์” ทั้งหมด = “สามัญลักษณะ ๓”
- (๔) “อุทัพพยานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้นแล้วก็ต้องดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด [จากข้อ ๔-๑๒ = วิปัสสนาญาณ ๘] = “ปัญญาเห็นธรรม” [ไตรลักษณ์ กับ กิจในอริยสัจ ๔] ได้แก่ ปริญา-ปหานะ-สังจิกิริยา-ภาวนา]
- (๕) “ภังคานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้ว คำนึงเด่นชัดในส่วนของความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไป ทั้งหมด = “อนัตตตา”
- (๖) “ภยตูปัญฐานญาณ” — ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็น



- ความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้วสังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใด
 ชาติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัวเพราะล้วนแต่จะต้องสลายไปไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น = **“อนิจจตา”**
- (๗) **“อาทีนวานุปัสสนาญาณ”** — ญาณอันคำนึงเห็น โทษ คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วน
 ต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่า
 เป็นโทษเป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์ = **“ทุกขตา”**
- (๘) **“นิพพิทานุปัสสนาญาณ”** — ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่า
 เป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิดเพิลินติดใจ = **“วิราคะ”**
- (๙) **“มูญฺจิตฺกัมมตาญาณ”** — ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้น ไปเสีย คือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว
 ย่อมปรารถนาที่จะพ้น ไปเสียจากสังขารเหล่านั้น = **“นิโรธะ”**
- (๑๐) **“ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ”** — ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้น ไปเสีย จึงกลับ
 หันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะปลด
 เปลื้องออกไป = **“มรรค”** [ปหานะ]
- (๑๑) **“สังขารูปেকขาญาณ”** — ญาณอันเป็น ไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขาร
 ต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็น ไปของมัน
 อย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่เห็น **มองเห็น
 นิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน** เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้ =
“อุเบกขา” [“คฺตรมฺชฌตฺตูปেকฺขา” — อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ]
- (๑๒) **“สังขานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ”** — ญาณอันเป็น ไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือยั้งใจ คือ เมื่อ
 วางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอัน
 คล้อยต่อ **“การตรัสรู้หรือยั้งใจ”** ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของ **“วิปัสสนาญาณ”**
 ต่อจากนั้นก็เกิด **“โคตรภูญาณ”** มาคั่นกลาง แล้วเกิด **“มรรคญาณ”** [มคฺคญาณ] ให้สำเร็จ
 ความเป็น **“อริยบุคคล”** ต่อไป = **“อริยสังข์ ๔”**
- (๑๓) **“โคตรภูญาณ”** — ญาณครอบ โศตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจาก **“ภาวะ
 ปุถุชน”** เข้าสู่ **“ภาวะอริยบุคคล”** = **“ญาณคั่นระหว่างโลกียะกับโลกุตระ”**
- (๑๔) **“มคฺคญาณ”** — ญาณในอริยมรรค คือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จ **“ภาวะอริยบุคคล”** แต่ละขั้น ซึ่งทำ
 ให้เห็น **“อริยสังข์ ๔”** ทั้งหมด = **“โลกุตตรมรรค** [มรรค ๔-มคฺสมังคี-มคฺคญาณแห่งมรรค ๘]”
- (๑๕) **“ผลญาณ”** — ญาณ ในอริยผล คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้นๆ =
“โลกุตตรผล [ผล ๔-ผลสมังคี-ผลญาณแห่งมรรค ๘]”
- (๑๖) **“ปัจจเวกขณญาณ”** — ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ สำนวญรู้มรรคผล กิเลสที่ละแล้ว
 กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่ง
 สุดท้ายทำให้เกิด **“อาสวักขยญาณ”** = **“ปัญญตรัสรู้”** [สัมโพธิ-นิพพาน ๒]



อย่างไรก็ตาม วิธีการเข้าถึง “โลกุตตรภูมิ-โลกุตตรธรรม” นั้น ก็มีหลายวิธีที่แต่ละคนต้องเลือกให้เหมาะสมกับจริตของตน และตามอรรถภาพแห่งภูมิปัญญาของตน อย่างเช่น “การเจริญจุดสติปัฏฐานภาวนา” (สติปัฏฐาน ๔) นั้น ก็เป็นทางหนึ่งที่สามารถเจริญพอกพูน ให้บริบูรณ์สมบูรณ์ และไพบลูดยิ่งขึ้น ทั้งฝ่ายปัญญาในสมาธิ ที่เรียกว่า “ฌานวิโมกข์” และฝ่ายปัญญาในวิปัสสนา ที่เรียกว่า “ญาณวิโมกข์” จนบรรลุดถึง “โลกุตตรภูมิ-โลกุตตรธรรม” ได้เช่นกัน ดังเช่น

(๑) **ความเห็นในไม่งาม ว่าอสุภะ** (เจริญกายนุปัสสนา ถอนสุกสตัณญาวิปลาส = กวฬิงการาหาร – รากะแห่งกามคุณ ๕) นั่นคือ “สติ” กำหนดกาย ถอนละ “**สุกสตัณญาวิปลาส**” ย่อมสำเร็จได้ด้วย มรรค ดังนั้น จึงชื่อว่า “กายนุปัสสนา” (กายนุปัสสนาสติปัฏฐาน) ในฐานกาย “**กายคตาสติ**” นี้ มีความสำคัญมาก **เพราะเป็นแหล่งกำเนิดความรู้มากมาย** เนื่องจาก สามารถพิจารณาจากรูปธรรมก่อน เพื่อให้เห็นแจ้งใน “**อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์**” โดยเน้นถึง “อินทรีย์ ๕: ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย” กับ “**อารมณ์ ๕: รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ**” (กามคุณ ๕ แห่งกวฬิงการาหารส่วน “ใจ-ธรรมารมณ์” นั้น จะเริ่มที่ ข้อ ๒-ข้อ ๔ ในอันดับต่อไป) โดยเลือกแนวทางปฏิบัติใน ๖ อาการ ซึ่งจะรวมกันเป็นสภาวะธรรมเดียวกัน ในขณะที่เป็น “**อุปจารโยนิโสমনสิการ**” (“อุปจารสมาธิ-ปฏิบัติภาณิมิต” จนถึง “**อัปนาสมาธิ**” ที่มีลำดับนามรูปเกิดดับตามลำดับ คือ พิจารณาเห็น ทั้ง “**อนุโลมปฏิบัติสมุปปาท**” และ “**ปฏิโลมปฏิบัติสมุปปาท**” อุบายวิธีนี้ทำให้เกิดปัญญามากมายในการเจริญภาวนา) ได้แก่ (๑) “**อานาปานสติ**” กำหนดคลักขณะลมหายใจเข้าออก “**อัสสาสะ-ปัสสาสะ**” ควรใช้เจริญฌานในขั้นแรก (๒) “**อิริยาบถ**” กำหนดรู้ทันอิริยาบถ (๓) “**สัมปชัญญะ**” สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง (๔) “**ปฏิกลมนสิการ**” พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ (๕) “**ธาตุมนสิการ**” พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ ที่เรียกว่า “**อาการ ๑๒**” ด้วย ก็ได้ และ (๖) “**นิวสิวลิกา**” พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน ๘ ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมคาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น หรือจะเป็น “**อสุภะ ๑๐**”

(๒) **ความเห็นในทุกข์ ว่าทุกขตา** (เจริญทุกขานุปัสสนา ถอนคตมหาปณิธิ = **ผัสสาหาร-เวทนา ๓**) นั่นคือ “สติ” กำหนดเวทนา ถอนละ “**สุขสตัณญาวิปลาส**” ย่อมสำเร็จได้ด้วย มรรค ดังนั้น จึงชื่อว่า “**เวทนานุปัสสนา**” (เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน)

(๓) **ความเห็นในไม่เที่ยง ว่าอนิจจตา** (เจริญอนิจจานุปัสสนา ถอนวิปลาสนิมิต = **มโนสตัณเจตนาหาร-ตัณหา ๓**) นั่นคือ “สติ” กำหนดจิต ถอนละ “**นิจจสตัณญาวิปลาส**” ย่อมสำเร็จได้ด้วย มรรค ดังนั้น จึงชื่อว่า “**จิตตานุปัสสนา**” (จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน)



(๔) **ความเห็นในไม่ใช่ตัวตน ว่าอนัตตา** (เจริญอนัตตานุปัตสนา ถอนอัตตาทิณเวส = **วิญญาณาหาร-นามรูป**) นั่นคือ “สติ” กำหนดธรรม ถอนละ “**อตตสัจญญาวิปลาส**” ย่อมสำเร็จได้ด้วยมรรค ดังนั้น จึงชื่อว่า “**ธรรมมานุปัตสนา**” (ชมมานุปัตสนาสติปฏิฐาน)

จากเนื้อหาสาระดังกล่าวข้างต้นนี้ เกิด “**สัมปยุตตธรรม**” (“**สหจุดติ**” คือ มีความเป็นไปร่วมกันที่ทำให้เกิดสภาวะธรรมเดียวกัน) โดยจะพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย ได้แก่ (๑) **สติปฏิฐาน ๔** (๒) **สมาธิ ๒**: อุปจารสมาธิ-อัปปนาสมาธิ (๓) **อาหาร ๔** (๔) **กายคตาสติ-อสุภะ ๑๐-อาหารเรปฏิกุลสัจญญา-จตุราคววัฏฐาน (๕) ชั้น ๕-นามรูป (๖) ปฏิจสมุปปาท ๑๒**: อนุโลมปฏิจสมุปปาท-ปฏิโลมปฏิจสมุปปาท-ปัจจยปริคคหญาณ-ธัมมัญญัตติญาณ-สัมมาทสสนะ (๗) **อนุปัตสนา ๑-ไตรลักษณ์**: อนิจจานุปัตสนา-ทุกขานุปัตสนา-อนัตตานุปัตสนา-สัมมสนญาณ รวมทั้ง “**อนิมิตตานุปัตสนา**” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย “**อัปปริหานุปัตสนา**” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง “**สุญญตานุปัตสนา**” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า (๘) **วิชชา ๓**: ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ-จุตูปปาตญาณ-ทิพพจักขุญาณ (๙) **ปัญญา ๓**: ชวนปัญญา-นิพเพธิกปัญญา-มหาปัญญา และ (๑๐) **โพธิปักขิยธรรม ๓๗**: สติปฏิฐาน-สัมมปชาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น ตามนัยของการรวมกันแห่งสัมปยุตตธรรมทั้งหลายนี้ ผู้เจริญภาวนาจะต้องเกิด “**ปัญญาเห็นธรรม**” (ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักขุ) ในการมโนการกรรมฐานนั้นๆ ซึ่งเป็นทักษะการพัฒนาความคิดเชิงทฤษฎี ที่เกี่ยวกับ “**การเกิด-และ-การดับ**” ของสภาวะธรรมทั้งหลายแห่งสังขตธรรมในวิภูสสาร ว่า:

ยงฺกิลฺลิจิ สมุทฺยธมฺ สพฺพนุคฺ นโรธมฺมุนฺติ

“**สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา**”

ฉะนั้น ในการพิจารณา “**สังขตธรรม**” ทั้งหลายนั้น เป็นการมโนการกรรมฐานใน ๒ อากาเร คือ “**อนุโลม**” (Deduction-อนุมาน = **ชมมาปฏิบัติสัมภิตา**-ความรอบรู้ในเหตุ) โดยคิดไปตามลำดับจากเหตุไปหาผล กับ “**ปฏิโลม**” (Induction-อุปมาน = **อตตปฏิบัติสัมภิตา**-ความรอบรู้ในผล) โดยคิดย้อนกลับจากผลทวนไปหาเหตุ โดยพิจารณาองค์แห่งปัจจยการในปฏิจสมุปปาท ๑๒ ประการ อันจะทำให้เกิดปัญญาแตกฉาน “**ปฏิบัติสัมภิตา ๔**” ได้แก่ **นิรุตติปฏิบัติสัมภิตา**-ความรอบรู้ในศัพท์และภาษา กับ **ปฏิภาณปฏิบัติสัมภิตา**-ความรอบรู้ทันการในความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ และดัดแปลงประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ = **โยนิโสมนสิการสัมปทา**



นอกจากนี้ สิ่งหนึ่งที่ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายพึงประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งในกิจวัตรประจำวัน คือ (๑) การสมาทาน “อนุปฺพตสิกขา” หมายถึง การศึกษาไปตามลำดับ ได้แก่ อธิศีลสิกขา-อธิจิตตสิกขา-อธิปัญญาสิกขา (๒) การสมาทาน “อนุปฺพตปฏิปทา” หมายถึง การปฏิบัติไปตามลำดับ ได้แก่ อนุปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘-การจำแนกอารมณ์ ๓๘-โพธิปักขิยธรรม ๓๗ หรืออาจรวมเอา (๓) การสมาทาน “อนุปฺพตกิริยา” หมายถึง การทำไปตามลำดับ ได้แก่ ชุคคัทธิธรรม ๑๓ ไว้ด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) การสมาทาน “อนุปฺพตสิกขา” หมายถึง การศึกษาไปตามลำดับ ได้แก่ (๑) อธิศีลสิกขา (๒) อธิจิตตสิกขา และ (๓) อธิปัญญาสิกขา ดังนี้

(๑) อธิศีลสิกขา

- (๑) “สัมมาวาจา” — **เจราจาชอบ** ได้แก่ “วจีสุจจริต ๔” นั่นคือ การงด-การเว้น-การเลิกละ-เจตนาเครื่องเว้น จากวจีสุจจริต ๔ กิริยา ไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัด ต้นเหตุวจีสุจจริต ๔ วาจาชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค = **ปริคคหจริยา** [การกำหนดสำรวม]
- (๒) “สัมมากัมมันตะ” — **กระทำชอบ** ได้แก่ “กายสุจจริต ๓” นั่นคือ การงด-การเว้น-การเลิกละ-เจตนาเครื่องเว้น จากกายสุจจริต ๓ กิริยา ไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัด ต้นเหตุกายสุจจริต ๓ การงานชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค = **สมุฏฐานจริยา** [สิ่งที่ทำขึ้น-สภาพที่ตั้งขึ้นด้วยสำรวม]
- (๓) “สัมมาอาชีวะ” — **เลี้ยงชีพชอบ** ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ นั่นคือ การงด-การเว้น-การเลิกละ-เจตนาเครื่องเว้น จากมิจฉาอาชีพ กิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่หลอกลวง การไม่ล้ำเขต การกำจัด ต้นเหตุมิจฉาอาชีพ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค = **โวทานจริยา** [ความผ่องแผ้วบริสุทธิ์-การกระทำที่บริสุทธิ์]



(๒) อธิจิตตสิกขา

- (๔) “สัมมวายามะ” — **พยายามชอบ** ได้แก่ “**ปธาน ๔-สัมมปฺปธาน ๔**” นั่นคือ การปรารถนาคความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ ความพยายามชอบ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค = **ปคคหจริยา** [ความเพียรที่พอดี-การยกจิตไว้]
- (๕) “สัมมาสติ” — **ระลึกชอบ** ได้แก่ “**สติปัญฐาน ๔**” นั่นคือ ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืม สติ สตินทรีย์ สตพละ สัมมาสติ ความระลึกชอบ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค = **อุปฺฐานจริยา** [สติคมชัด-สติแก่กล้า-การอุปการะจิต]
- (๖) “สัมมาสมาธิ” — **ตั้งจิตมั่นชอบ** ได้แก่ “**ฉาน ๔**” นั่นคือ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบสมาธิินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค = **อวิกเขปจริยา** [ความไม่ฟุ้งซ่าน-การสำรวจจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน]

(๓) อธิปัญญาสิกขา

- (๗) “สัมมาทิฐฐิ” — **เห็นชอบ** ได้แก่ ความรู้ร้อยสัจจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจสมุปบาท นั่นคือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด คือ มีสัมปชัญญะ ความไม่หลง ความวิจยธรรม ความเห็นชอบ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค = **ทัสสนจริยา** [การเห็นด้วยปัญญา-การเห็นตามเป็นจริง]
- (๘) “สัมมาสังกัปปะ” — **ดำริชอบ** ความนึกคิดที่เป็นกุศลจิต ได้แก่ เนกขัมมะ-อพยบาท-อวิหิงสา นั่นคือ ความตริก ความตริกอย่างแรง ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ความความดำริชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค = **อภิโรปนจริยา** [การตริกอารมณ์แห่งจิต-มุมมองแห่งกระบวนทัศน์ มีความนึกคิดชอบในใจ]



(๒) การสมาทาน “อนุพุพปฏิบัติ” หมายถึง การปฏิบัติไปตามลำดับ ได้แก่ อนุปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘-การจำแนกอารมณ์ ๓๘-โพธิปักขิยธรรม ๓๗

“อนุวิปัสสนา ๗” ซึ่งทำให้เกิด “ปัญญา-ความรู้แจ้ง” ที่เรียกว่า “ปัญญา ๑๐” ได้แก่

- (๑) “ชวนปัญญา” — **ปัญญาเร็ว** โดยเจริญ “อนิจจานุปัสสนา” [เห็นความไม่เที่ยง]
- (๒) “นิพเพธิกปัญญา” — **ปัญญาทำลายกิเลส** โดยเจริญ “ทุกขานุปัสสนา” [เห็นความทุกข์]
- (๓) “มหาปัญญา” — **ปัญญามาก** โดยเจริญ “อนัตตานุปัสสนา” [เห็นความไม่ใช่ตัวตน]
- (๔) “ตักขปัญญา” — **ปัญญาคมกล้า** โดยเจริญ “นิพพิทานุปัสสนา” [หน่ายในกองทุกข์]
- (๕) “วิบูลปัญญา” คือ **ปัญญากว้างขวาง** โดยเจริญ “วิราคานุปัสสนา” [ดับความกระหายวิภวัญชะ]
- (๖) “คัมภีรปัญญา” — **ปัญญาลึกซึ้ง** โดยเจริญ “นิโรธานุปัสสนา” [ดับกิเลส]
- (๗) “อัสสามันตปัญญา” — **ปัญญาไม่ใกล้** โดยเจริญ “ปฏินิสัคคานุปัสสนา” [สลัดคืน]
- (๘) “ปฏิสัมภิทา ๔” — **ปัญญาแตกฉาน** โดยเจริญ “อนุปัสสนา ๗” [ปัญญาแตกฉาน-อุเบกขา]
- (๙) “บุรุปัญญา” — **ปัญญาแน่นหนา** โดยเจริญ “ปัญญา ๘” [ความรู้ทั่วถ้วน-สัพพัญญู]
- (๑๐) “หาสปัญญา” — **ปัญญาร่าริง** โดยเจริญ “ปัญญา ๙” [ทิพยจักขุ-ปัญญาจักขุ]



“มหาวิปัสสนา ๑๘” หมายถึง การทำให้แจ้งในธรรม การแทงตลอดธรรมมีความสงบเป็นประโยชน์ การทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งที่ศึกษาอยู่ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับในสภาวะธรรมนั้นๆ ได้แก่

- (๑) “อนิจจานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง เมื่อละนิจจัตถุญาได้
- (๒) “ทุกขานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความทุกข์ เมื่อละสุขัตถุญาได้
- (๓) “อนัตตานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน เมื่อละอัตตัตถุญาได้
- (๔) “นิพพิทานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย เมื่อละความพอใจได้
- (๕) “วิราคานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด เมื่อละราคะได้
- (๖) “นิโรธานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความดับ เมื่อละสมุทัยได้
- (๗) “ปฏินิสัคคานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความสลัดทิ้ง เมื่อละความยึดถือได้
- (๘) “ขยานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความสิ้นไป เมื่อละฉนัตถุญาได้
- (๙) “วยานุปัสสนา” —การเห็นความเสื่อมไป เมื่อละอายุหนะ (การประมวถไว้) ได้
- (๑๐) “วิปริณามานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความแปรปรวน เมื่อละฐฐัตถุญา (ความสำคัญว่ายั่งยืน) ได้
- (๑๑) “อนิมิตตานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย เมื่อละนิมิตได้
- (๑๒) “อัปป์ลิตตานุปัสสนา” —การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง เมื่อละปป์ลิตได้
- (๑๓) “สุญญตานุปัสสนา” —การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า เมื่อละอภินิเวสได้
- (๑๔) “อธิปป์ญญาธรรมวิปัสสนา” —การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง เมื่อละสาราทานาภินิเวสได้
- (๑๕) “ยถาภูตญานทัสนะ” —ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง เมื่อละสัมโมหาภินิเวสได้
- (๑๖) “อาทีนวานุปัสสนา” —การพิจารณาเห็นโทษ เมื่อละอาลยาภินิเวสได้
- (๑๗) “ปป์ฐิสังขานุปัสสนา” —การพิจารณาหาทาง เมื่อละอปปป์ฐิสังขะได้
- (๑๘) “วิวัฏฏหานุปัสสนา” —การพิจารณาการเห็นอุปายที่จะหลีกไป เมื่อละสังโยคาภินิเวสได้



จิตตานุปัตสนาสติปฏิฐาน

จำแนกอารมณ์ของจิต (การจำแนกอารมณ์ ๓๘)

(พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 314-315 FILE 14)

บรรดาบทเหล่านี้

บทว่า “จิตมีราคะ ๘” คือจิตที่เกิดพร้อมด้วยโลภะ ๘ อย่าง

บทว่า “จิตปราศจากราคะ ๘” คือ **จิตที่เป็นกุศล** แล **อพยากฤตฝ่ายโลกิยะ** แต่ข้อนี้ เป็นการพิจารณา มิใช่เป็นการชุมนุชกรรม เพราะฉะนั้นในคำว่า **จิตมีราคะ** นี้ จึงไม่ได้โลกุตตรจิต แม้แต่บทเดียว อกุศลจิต ๔ ดวง ที่เหลือ จึงไม่เข้าบทต้น ไม่เข้าบทหลัง

บทว่า “จิตมีโทสะ ๒” ได้แก่ จิต ๒ ดวง ที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส

บทว่า “จิตปราศจากโทสะ ๒” ได้แก่ จิตที่เป็น **กุศล** และ **อพยากฤตฝ่ายโลกิยะ** อกุศลจิต ๑๐ ดวงที่เหลือ ไม่เข้าบทต้น ไม่เข้าบทหลัง

บทว่า “จิตมีโมหะ ๒” ได้แก่ จิต ๒ ดวง คือ จิตที่เกิดพร้อมด้วย **วิจิกิจฉา** ดวง ๑ ที่เกิดพร้อมด้วย **อุทธัจจะ** ดวง ๑ แต่เพราะโมหะย่อมเกิดได้ในอกุศลจิตทั้งหมด ฉะนั้น แม้อกุศลจิตที่เหลือ ก็ควรได้ใน บทว่าจิตมีโมหะนี้ โดยแท้ จริงอยู่ อกุศลจิต ๑๒ (โลกมุล ๘ โทสมุล ๒ โมหมุล ๒) ท่านประมวลไว้ใน ทุกกะ (หมวด ๒) นี้เท่านั้น

บทว่า “จิตปราศจากโมหะ ๒” ได้แก่ จิตที่เป็น **กุศล** และ **อพยากฤตฝ่ายโลกิยะ**

รวม ๒๔ อารมณ์

บทว่า “จิตหดหู่ ๑” ได้แก่ จิตที่ตกไปใน **ถีนมิทตะ** ก็จิตที่ตกไปในถีนมิทตะนั้น ชื่อว่า **จิตหดหู่**

บทว่า “จิตฟุ้งซ่าน ๑” ได้แก่ จิตที่เกิดพร้อมด้วย **อุทธัจจะ** จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุทธัจจะนั้น ชื่อว่า **จิตฟุ้งซ่าน**

บทว่า “จิตเป็นมหัคคตะ ๒” ได้แก่ จิตที่เป็น **รูปาวจร** และ **อรูปาวจร**

บทว่า “จิตไม่เป็นมหัคคตะ ๑” ได้แก่ จิตที่เป็น **กามาวจร**

บทว่า “สตุดฺตรํ ๑” **จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า** ได้แก่ จิตที่เป็น **กามาวจร**

บทว่า “อนุดฺตรํ ๒” **จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า** ได้แก่ จิตที่เป็น **รูปาวจร** และ **อรูปาวจร** แม้ในจิตเหล่านั้น จิตที่ชื่อว่า **สตุดฺตระ** ได้แก่ จิตเป็นรูปาวจร จิตชื่อว่า **อนุดฺตระ** ได้แก่ จิตที่เป็นอรูปาวจร

บทว่า “สุมาหิตํ ๒” **จิตตั้งมั่นแล้ว** ได้แก่ **อัปฺปนาสมาธิ** หรือ **อุปจารสมาธิ**

บทว่า “อสมมาหิตํ ๑” **จิตไม่ตั้งมั่น** ได้แก่ จิตที่เว้นจากสมาธิทั้งสอง

บทว่า “วิมุตฺตํ ๒” **จิตหลุดพ้น** ได้แก่ จิตหลุดพ้นด้วย **ตทังควิมุตติ** และ **วิกขัมภณวิมุตติ**

บทว่า “อวิมุตฺติ ๑” **จิตไม่หลุดพ้น** ได้แก่ จิตที่เว้นจากวิมุตติทั้งสอง ส่วน สมุจฺเจทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และ นิสสรณวิมุตติ ไม่มีโอกาสในบทนี้เลย

รวม ๑๔ อารมณ์



โพธิปักขิยธรรม ๓๓ หมายถึง *ธรรมเครื่องเกื้อกูลความตรัสรู้* หรือสนับสนุน*อริยมรรค* ได้แก่ *สติปัฏฐาน ๔-สัมมปฺปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘* ดังนี้

(๑) “*สติปัฏฐาน ๔*” หมายถึง *ที่ตั้งของสติ-การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง* คือ *ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน* ซึ่งทำให้ถึง “*อนัตตานุปัสสนายถาตุตถญาณ*” [ยถาปชาน] นั่นคือ *ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์* ในความหมายรวมๆ ฉะนั้น การเจริญธรรม “*มหาสติปัฏฐาน ๔*” นี้ เป็นด้านแรกแห่งการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “*อริยมรรค*” ได้แก่

(๑) “*กายนุปัสสนาสติปัฏฐาน*” —*การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า*

เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา โดยจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง คือ

(๑) “*อานาปานสติ*” กำหนดลักษณะลมหายใจเข้าออก “*อัสสาสะ-ปัสสาสะ*” ควรใช้เจริญตามในขั้นแรก (๒) “*อิริยาบถ*” กำหนดรู้ทันอิริยาบถ (๓) “*สัมปชัญญะ*” สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง (๔) “*ปฏิกูลมนสิการ*” พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ (๕) “*ธาตุมนสิการ*” พิจารณาเห็นร่างกายของคนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ และ (๖) “*นวสีวธิกา*” พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน ๕ ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมดาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น

(๒) “*เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน*” —*การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็น*

จริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดเวทนาอันเป็น *สุขก็ดี-ทุกข์ก็ดี-เฉยๆ ก็ดี* ทั้งที่เป็นสามิส [มีเครื่องหล่อ-วัตถุ] และ เป็นนิรามิส [เป็นอิสระ] ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

(๓) “*จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน*” —*การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า*

เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่ *มีราคะ-ไม่มีราคะ-มีโทสะ-ไม่มีโทสะ-มีโมหะ-ไม่มีโมหะ-เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว-ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ* เป็นต้น อย่างไรก็ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

(๔) “*สัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน*” —*การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริง*

ว่าเป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ *นิรวณ ๕-ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-โพชฌงค์ ๗-อริยสัจ ๔* ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้นตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ



- (๒) “สัมมุปปธาน ๔-ปธาน ๔” หมายถึง ความเพียร-ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ ได้แก่
- (๑) “สังวรปธาน” — **เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น** คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น [ให้พิจารณาถึง “อินทริยสังวร” กับ “สติสังวร”]
 - (๒) “ปหานปธาน” — **เพียรละหรือเพียรกำจัด** คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
 - (๓) “ภาวนापธาน” — **เพียรเจริญ-เพียรก่อให้เกิด** คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น
 - (๔) “อนุรักขนาปธาน” — **เพียรรักษา** คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์ [ให้พิจารณาถึง “อารักขกัมมฏฐาน” เพื่อความไม่ประมาท]
- (๓) “อิทธิบาท ๔” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ-คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ซึ่งต้องเป็นองค์ประกอบภายในคน ที่เรียกว่า “พลังความคิด-ขวัญกำลังใจ-แรงกดดันจิตใจ” ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จ ความเป็นเลิศ ความถึงพร้อมสมบูรณ์ในทุกด้าน ได้แก่
- (๑) “ฉันทะ” — **ความพอใจ** คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป = “**พอใจ-ศรัทธาเลื่อมใส**”
 - (๒) “วิริยะ” — **ความเพียร** คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง = “**ขยัน-อดทน-บากบั่น**”
 - (๓) “จิตตะ” — **ความคิดมุ่งไป** คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ = “**มุ่งมั่น**”
 - (๔) “วิมังสา” — **ความไตร่ตรอง-ทอดลอง** คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อสงสัยย่อมนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น = “**คิด-วิเคราะห์-แยกแยะ-หาผล-ปรับปรุงแก้ไข**”
- (๔) “อินทริย ๕” หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ ได้แก่
- (๑) “สัทธา-สัทธินทริย” — **ความเชื่อ** ย่อมระงับปิดกั้นความไร้ศรัทธา-**อสังขา**
 - (๒) “วิริยะ-วิริยินทริย” — **ความเพียร** ย่อมระงับปิดกั้นความเกียจคร้าน-**โกธสังขะ**
 - (๓) “สติ-สตินทริย” — **ความระลึกได้** ย่อมระงับปิดกั้นความประมาท-**ปมาทะ**
 - (๔) “สมาธิ-สมาธินทริย” — **ความตั้งจิตมั่น** ย่อมระงับปิดกั้นความฟุ้งซ่าน-**อุทธัจจะ**
 - (๕) “ปัญญา-ปัญญินทริย” — **ความรู้ทั่วชัด** ย่อมระงับปิดกั้นความหลงลืมสติ-**โมหะ** หรือ “**อสัมปชัญญะ**” คือ ความไม่รู้ไม่เห็น ชัดข้องเพราะ อวิชชา-ความหลง-อกุศลมูล หรือ “**มูถุสัจจะ**” คือ การอยู่อย่างขาดสติ-ไม่มีสติ-ระลึกตามไปไม่ได้-ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้-นึกไม่ออก-จำไม่ได้-พันเพื่อน-หลงลืม-หลงเลื่อน-หลงไหลไป-หลงพร้อม คือ “**สมุโมหวิหาโร**” แปลว่า “**อยู่ด้วยความหลง**” [ตั้งมั่นไม่มัวพัน]



(๕) “**พละ ๕**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นกำลัง** [ขวัญพลังใจ-แรงบันดาลใจ-แรงบันดาล-จิตที่ตั้งมั่น เลื่อมใส ศรัทธา = อธิโมกษ์] **ให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง** ซึ่ง**ธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้** [ดู ปฏิปักษ์ธรรมเช่นเดียวกับ อินทรีย์ ๕] ได้แก่

- (๑) “**สัทธา-สัทธาพละ**” คือ **ความเชื่อ** —เลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมมั่นในอริยมรรค ระวัง-**อสัทธา**
- (๒) “**วิริยะ-วิริยพละ**” คือ **ความเพียร** —เพียรชอบในการละชั่วทำดี ระวัง-**โกสัชชะ**
- (๓) “**สติ-สติพละ**” คือ **ความระลึกได้** —ไม่หลงลืม เลื่อนลอย ระวัง-**ปมาทะ**
- (๔) “**สมาธิ-สมาธิพละ**” คือ **ความตั้งจิตมั่น** —ไม่ฟุ้งซ่านสัดส่าย ระวัง-**อุทธัจจะ**
- (๕) “**ปัญญา-ปัญญาพละ**” คือ **ความรู้ทั่วชัด** —โยนิโสมนสิการ ฉลาดคิดถูกวิธี ระวัง-**โมหะ**

(๖) “**โพชนงค์ ๗**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้-องค์ธรรมตรัสรู้** ได้แก่

- (๑) “**สติ**” —**ความระลึกได้-สำนึกพร้อมอยู่-ใจอยู่กับกิจ-จิตอยู่กับเรื่อง** ย่อมทำให้เกิด **“อุปปฏิฐาน”** คือ สติชัด ประกอบด้วย **“สัมปชัญญะ ๔”**
- (๒) “**ธัมมวิจยะ**” —**ความเพียรธรรม-ความสอดส่องสืบค้นธรรม-สามารถจำแนกแจกธรรมได้** ทำให้เกิด **“ญาณ”** คือ ความรู้ที่คมชัด
- (๓) “**วิริยะ**” —**ความเพียรบากบั่นเพื่อทำดีละชั่ว** ทำให้เกิด **“ปัททาคะ”** คือ ความเพียรที่พอดี ที่ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ คือ **“ชาคริยานุโยค”** หรือ หมั่นประกอบกุศลธรรม คือ **“กุศลธัมมานุโยค”**
- (๔) “**ปีติ**” —**ความอิมใจ ความเต็มใจ** ทำให้เกิด **“อธิโมกษ์”** คือ ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสท่วมล้นอย่างยิ่ง
- (๕) “**ปัสสัทธา**” —**ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ-ความอิมใจปลาบปลื้ม** ทำให้เกิด **“สุข”** (ปราโมทย์) คือ ความสุขฉ่ำชื่นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง
- (๖) “**สมาธิ**” —**ความมีใจตั้งมั่น-จิตสงบแน่วแน่ในอารมณ์เดียว-ไม่ฟุ้งซ่าน** ทำให้เกิด **“จตุตถฌาน-อัปปนาสมาธิ”** คือ สมาธิที่แน่วแน่ หรือ **“เอกัคคตา”** คือ ความมีอารมณ์เป็นอันเดียวตามระดับชั้นฌานทั้ง ๔ จนเป็นสมาธิในวิปัสสนา
- (๗) “**อุเบกขา**” —**ความมีใจเป็นกลางที่ลงตัวสนิทเพราะเห็นตามเป็นจริง** ทำให้เกิด **“ัตตรมัชฌัตตตา-ัตตรมัชฌัตตอุเบกขา”** คือ ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ ที่ผ่านเข้ามา ภาวะที่จิตและเจตสิกตั้งอยู่ในความเป็นกลาง



(๗) “มรรคมืองค์ ๘” หมายถึง “ทางมืองค์แปดประการ อันประเสริฐ” เปรียบเทียบกับ “จริยา ๘” คือ ความประพฤติ ได้แก่

- (๑) “สัมมาทิฐิ” —เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือยัสัจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจสมุปบาท = **ทัสสนจริยา** –การเห็นแจ้ง
- (๒) “สัมมาสังกัปปะ” —คำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปป์ อพยาบาทสังกัปป์ อวิหิงสาสังกัปป์ = **อภิโรปจริยา** –มีกระบวนทัศน์
- (๓) “สัมมาวาจา” —เจรจาชอบ ได้แก่ วิจสุจิริต ๔ = **ปริคคหจริยา** –สำรวจวาจา
- (๔) “สัมมากัมมันตะ” —กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจิริต ๓ = **สมุฏฐานจริยา** –สร้างสรรค์
- (๕) “สัมมาอาชีวะ” —เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ประกอบสัมมาชีพ = **โฆทานจริยา** –ความบริสุทธิ์
- (๖) “สัมมาวายามะ” —พยายามชอบ ได้แก่ สัมมัปปธาน ๔ = **ปักคหจริยา** –หมั่นพากเพียร
- (๗) “สัมมาสติ” —ระลึกชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ = **อุปัฏฐานจริยา** –สติชัดเจนกล้า
- (๘) “สัมมาสมาธิ” —ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ = **อวิกเขปจริยา** –จิตสงบตั้งมั่นสนิท

(๓) การสมาทาน “อนุப்புพทกิริยา” หมายถึง การทำไปตามลำดับ ได้แก่ ชุตงค์ธรรม ๑๓ ดังนี้

“ชุตงค์ ๑๓” หมายถึง องค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลส ข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมาทานจะพึงสมาทาน ประพฤติได้ เพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษ เป็นต้น ได้แก่

หมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับจีวร)

- (๑) “ปั๋งสุกุลิกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คำสมาทานโดยอธิษฐานใจหรือเปล่งวาจาว่า “คหปติจีวร ปฏิกุขิปามิ, ปั๋งสุลิกงคัง สมายิยามิ” แปลว่า “เรางดอุททบทติจีวร สมาทานองค์แห่งผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร”
- (๒) “เตจีวริกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร คำสมาทานว่า “จตุตถจีวร ปฏิกุขิปามิ, เตจีวริกงคัง สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดจีวรพื้นี่ 4 สมาทานองค์แห่งผู้ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร”



หมวดที่ ๒ ปิณฑปาตปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับบิณฑบาต)

- (๓) “ปิณฑปาตีกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร คำสมาทานว่า “อติเรกลาภ ปฏิกุชิปามิ, ปิณฑปาตีกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดอติเรกลาภ สมาทานองค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร”**
- (๔) “สปทานจาริกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเป็นวัตร คำสมาทานว่า “โกลุปปจาริ ปฏิกุชิปามิ, สปทานจาริกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดการเที่ยวตามใจอยาก สมาทานองค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเป็นวัตร”**
- (๕) “เอกาสนิกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถือนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร นั่นคือ ฉันวันละมื้อเดียว ลูกจากที่แล้วไม่ฉันอีก คำสมาทานว่า “นानาสน โภชนํ ปฏิกุชิปามิ, เอกาสนิกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดการฉัน ณ ต่างอาสนะ สมาทานองค์แห่งผู้ถือฉันนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร”**
- (๖) “ปัตตปิณฑกุงค์” คือ องค์แห่งผู้ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร คือ ไม่ใช้ภาชนะใส่อาหารเกิน ๑ อย่าง คือ บาตร คำสมาทานว่า “ทุติยภาชนํ ปฏิกุชิปามิ, ปัตตปิณฑกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดภาชนะที่สอง สมาทานองค์แห่งผู้ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร”**
- (๗) “ขลุปัจฉากัตติกุงคะ” คือ องค์แห่งผู้ถือห้ามภักที่ถวายเป็นวัตร นั่นคือ เมื่อได้ปลงใจกำหนดอาหารที่เป็นส่วนของตน ซึ่งเรียกว่าห้ามภัก ด้วยการลงมือฉันเป็นต้นแล้ว ไม่รับอาหารที่เขานำมาถวายอีก แม้จะเป็นของประณีต คำสมาทานว่า “อติริตฺต โภชนํ ปฏิกุชิปามิ, ขลุปัจฉากตฺติกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดโภชนะอันเหลือเพื่อ สมาทานองค์แห่งผู้ถือห้ามภักที่ถวายเป็นวัตร”**

หมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับเสนาสนะ)

- (๘) “อารัญญิกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ห่างบ้านคนอย่างน้อย ๕๐๐ ชั่วธนู นั่นคือ ๒๕ เส้น คำสมาทานว่า “คามนุตเสนาสนํ ปฏิกุชิปามิ, อารัญญิกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดเสนาสนะชายบ้าน สมาทานองค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ห่างบ้านคนอย่างน้อย ๕๐๐ ชั่วธนู”**
- (๙) “รุกขมุลิกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร คำสมาทานว่า “ฉนฺนํ ปฏิกุชิปามิ, รุกขมุลิกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดที่มุงบัง สมาทานองค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร”**
- (๑๐) “อพัโภกาสิกุงคะ” คือ องค์แห่งผู้ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร คำสมาทานว่า “ฉนฺนญจ รุกขมุลญจ ปฏิกุชิปามิ, อพัโภกาสิกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดที่มุงบังและโคนไม้ สมาทานองค์แห่งผู้ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร”**
- (๑๑) “โสสานิกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร คำสมาทานว่า “อสุสานํ ปฏิกุชิปามิ, โสสานิกุงค์ สมายามิ” แปลว่า **“ข้าพเจ้างดที่มิใช่ป่าช้า สมาทานองค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร”**



(๑๒) “ยถาสันถติกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจัดให้ คำสมาทานว่า “เสนาสน โลลูปปิ ปฏิกิจิปามิ, ยถาสันถติกังคะ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้ายังความอยากเอาแต่ใจในเสนาสนะสมาทานองค์แห่งผู้ถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจัดให้”

หมวดที่ ๔ วิริยปฏิบัติสังยุตต์ (เกี่ยวกับความเพียร)

(๑๓) “เนสัชชิกังคะ” คือ องค์แห่งผู้ถือการนั่งเป็นวัตร นั่นคือ เว้นนอน อยู่ด้วยเพียง ๓ อิริยาบถ คำสมาทานว่า “เสยฺย ปฏิกิจิปามิ, เนสัชชิกังคะ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดการนอน สมาทานองค์แห่งผู้ถือการนั่งเป็นวัตร”

เพราะฉะนั้น กระบวนการคิดทั้งหมดในการเจริญภาวนาก็มีฐานนั้น จะกินเวลานานในแต่ละขั้นตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การถ่ายทอดจากปากต่อปาก หรือบอกด้วยปาก ที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” หมายถึง การสวดสาธยาย บอกกล่าว เล่าเรียน สืบทอดกันมาด้วยปากต่อปากโดยตรง ไม่ใช่ตัวหนังสือ ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมขาดคุณลักษณะของ “พหุสัจจะ” (ความเป็นผู้คงแก่เรียน: ได้ยินได้ฟังมาก-ทรงจำไว้ได้-สาธยายคล่องปาก-เจนใจ-ขบได้ด้วยทฤษฎี) ไป การศึกษาพระธรรมก็จะล้มเหลว ไม่ก้าวหน้าขึ้นสู่ภูมิปัญญาขั้นสูงสุดโดยปรารถมาได้ยาก การศึกษาค้นคว้า การจำแนกแจกธรรม ด้วยอุบายวิธีที่แยบคายในใจ โดย “โยนิโสมนสิการ” คือ การคิดอย่างฉลาดถูกวิธี (ปฏิจางสมุปบาท ๑๒) จึงเป็นทักษะกระบวนการคิดในด้านแรกของการปฏิบัติธรรม ที่ต้องประกอบด้วยอำนาจพลังทั้ง (๑) ปัญญาในสมาธิ และ (๒) ปัญญาในวิปัสสนา อย่างสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิด “ปัญญาเห็นธรรม-ปัญญาตรัสรู้” เข้าใจถึงข้อประพจน์ปฏิบัติที่ทำให้เข้าถึงมรรคผลนิพพานได้จริง นั่นคือ “สติปัญญา ๔” ที่เป็น “เอกายนมรรค” ซึ่งหมายถึง “ทางอันเอก” คือ ข้อปฏิบัติอันประเสริฐที่จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจด หมดความทุกข์ และ บรรลุนิพพาน นั่นคือ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” และ “อินทรีย์ ๕” อันมี “อมตธรรม” (พระนิพพาน) เป็นที่หมาย ในบรรดาทักษะกระบวนการคิดทั้งหลายในการปฏิบัติธรรมนั้น รู้จากท่านผู้รู้อื่นๆ ได้ แต่ต้องลงมือปฏิบัติเอง จึงจะเห็นผลทันตาในชาตินี้ เพราะเป็นการสร้างประสบการณ์และบารมีของตน โดยเฉพาะ “วิญญูชนพึงรู้ได้ด้วยตนเอง” ถึงแม้จะอยู่ใกล้ชิดกับ “พระอรหันต์-พระอริยสงฆ์” นามแก่ไหน (อนุตตรियะ ๖: ภาวะอันเยี่ยม ได้แก่ ๑. ทัสसानุตตรियะ-การเห็นอันเยี่ยม ๒. สวานานุตตรियะ-การฟังอันเยี่ยม ๓. ลาภานุตตรियะ-ลาภหรือการได้อันเยี่ยม ๔. สิกขานุตตรियะ-การศึกษาอันเยี่ยม ๕. ปาริจริยานุตตรियะ-การบำรุงอันเยี่ยม ๖. อนุสสทานุตตรियะ-การระลึกอันเยี่ยม) มีสิ่งที่ดีเยี่ยมเกิดขึ้นในชีวิตแล้ว ถ้าไม่ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ก็ไร้ค่าเสียการ “ฉิบหายเสียคุณอันใหญ่” คือ หมดโอกาสบรรลุ “โลกุตตรธรรม” ไปอย่างน่าเสียดาย เพราะไม่ปรารถนาคความเพียรอย่างแท้จริงซึ่งเป็นเรื่อง “อุปนิสัยของบุคคล” นั้นๆ



ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่มีจิตไม่หวั่นไหว ฟุ้งซ่าน และมีปัญญาที่ใฝ่กุศลเท่านั้น ถึงจะเกิดภาวะอันเยี่ยมหรือสิ่งที่ดีเยี่ยม ในชีวิตได้ด้วยกำลังพลังของตน ที่เรียกว่า “อนุตตรियะ ๓” ดังนี้

“อนุตตรियะ ๓” หมายถึง ภาวะอันยอดเยี่ยม–สิ่งที่ยอดเยี่ยม ได้แก่

- (๑) “**ทัตตนาอนุตตรियะ**” คือ การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม หรืออย่างสูงสุดคือ “การเห็นนิพพาน”
- (๒) “**ปฏิบัติทานุตตรियะ**” คือ การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่ายหมายเอา “อริยมรรคมีองค์ ๘”
- (๓) “**วิมุตตนาอนุตตรियะ**” คือ การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติ นั่น คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือ “นิพพาน”

เมื่อบุคคลผู้เป็นกัลยาณบุรุษ (โสภณบุรุษ) ถึงพร้อมดีแล้ว ย่อมปรารถนาความเพียรมุ่งมั่นในธรรมแห่ง “ปัญญา ๓” ดังนี้

“ปัญญา ๓” หมายถึง ความรอบรู้–ความรู้ทั่ว–ความเข้าใจ–ความรู้ซึ่ง ได้แก่

- (๑) “**จินตามยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่ “โยนิโสมนสิการ” ที่ตั้งขึ้นในตนเอง
- (๒) “**สุตมยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน ค้นคว้า วิจัย ปัญญาสืบแต่ “ปรโตโฆสะ”
- (๓) “**ภาวนามยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้น แล้วหมั่นมนสิการในปราศสภาวะธรรม นั่นคือ “การเจริญภาวนากัมมัฏฐาน”

เมื่อภาวะที่ดีเยี่ยมก็เกิดขึ้น ปัญญาที่เกิดขึ้น ในอันดับต่อไป คือ “การต่อยอดปัญญา” ให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นเช่นกัน มิฉะนั้น ปัญญาจะไม่เล่นเจริญพอกพูนงอกงาม ที่ทำให้เป็น “ปราชญ์ผู้รู้แจ้งแห่งมุณี” (สมณะ ถ้าไม่ยอมเป็นก็อย่ามาบวช เกะกะทางเจริญของผู้อื่นเป็นกรรมด้วยอีกอย่างหนึ่ง) ได้ ที่เรียกว่า “โกศล ๓” ดังนี้

“โกศล ๓” หมายถึง ความฉลาด–ความเชี่ยวชาญ นั่นคือ ประกอบด้วย “สติสัมปชัญญะ” และ “โยนิโสมนสิการสัมปทา” ได้แก่

- (๑) “**อายุโกศล**” คือ ความฉลาดในความเจริญ ความรอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ
- (๒) “**อภัยโกศล**” คือ ความฉลาดในความเสื่อม ความรอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม
- (๓) “**อุปายโกศล**” คือ ความฉลาดในอุบาย ความรอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ



เพราะฉะนั้น เหตุปัจจัยพื้นฐานดังกล่าวทั้ง ๓ ธรรม ข้างต้นนั้น (อนุตตรियะ ๓-ปัญญา ๓-โกศล ๓) คือ ดัชนี บ่งบอกความสำเร็จอันจะเกิดขึ้นในอนาคต ที่เรียกว่า “ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ” ที่ต้องมีกำลังที่เท่าเทียมกัน อย่างสมบูรณ์บริบูรณ์ยิ่งระหว่างปัญญา ๒ ประการ ได้แก่ (๑) “ปัญญาในสมาธิ” (ญาณทัสสนะ) กับ (๒) “ปัญญาในวิปัสสนา” (ญาณในวิปัสสนา) เปรียบเสมือนการเรียนจบปริญญาโทและปริญญาเอกที่ต้องทำงาน วิทยานิพนธ์ ไม่ใช่อ่านหนังสืออย่างเดียวจบ ซึ่งไม่แตกต่างจากคนอ่านหนังสือพิมพ์ทุกวัน มีความรู้พอฟๆ กัน บางครั้ง ถ้าไม่รู้จักสำรวจตัวเอง ไปลองภูมิกับคนขับรถรับจ้างบางท่าน มี “ภูมิรู้-ภูมิธรรม-ภูมิปัญญา” สูง หายหลังไม่เป็นท่า เพราะกระดุกปัญญาคนละเบอร์ เทียบกันไม่ได้ ฉะนั้น อาชีพไม่ใช่เกณฑ์วัดบอกภูมิ ความรู้ที่แน่นอน (บางทีอาจเป็นทวดคาแปรกร่างมาขับรถแท็กซี่ เพื่อมาช่วยมนุษย์ผู้ตกยากก็ได้ = กุศลธรรม- สุกติ แต่อย่างว่างใจมาก ท่านอาจจะเจอมารกลายร่างมาเป็นโจรก็ได้เช่นกัน = อกุศลธรรม-ทุกติ) อย่างไม่รู้ก็ตาม ใครว่าไปบวชเป็นพระแล้วสบาย ในความเป็นจริงยากกว่าสามัญชนทั่วไป ยิ่งสมองไม่ดี ไม่มีไหว พริบปฏิภาณ ยิ่งเร่งให้ไปลง “นรกอเวจี” ง่ายขึ้นและเร็วขึ้นก่อนเวลาอันควร (วิปัสสนา ๔-ต้องเอาบัติปาราชิก เร็วขึ้น เช่น เจอสะเด็ดน้องมาทำบุญของเก่าจากชาติก่อนมาทวงสัญญารักที่อธิษฐานร่วมกันในงานวัด - ความจริงเขาให้อธิษฐานไม่ทำชั่ว ทำแต่ความดี มีใจบริสุทธิ์ ไม่ใช่ให้สัญญารักต่อพระพุทธรูป เหมือนการ สาบานตน “บาปหนัก” แล้วยังตามมาสร้างกรรมใหม่เพิ่มอีก แค่ง่ายๆ ก็อธิษฐานผิด จิตก็ผิด คลาดเคลื่อนไปด้วย ไม่เข้าใจพุทธพจน์ที่ว่า “ที่ใดมีรัก-ที่นั่นมีทุกข์” บวชอยู่นั้นถูกแล้ว ถ้าสึกแล้วนั้นผิด บาปทั้งผู้สึกและผู้ไปชักชวนให้ลงนรกที่สมบูรณ์ด้วยสังสารทุกข์ต่อไป ชาวบ้านชาวดง ‘บ้านดอนบักแวง- โคกอีเต๋อย’ [ลีนจี้ลูกเล็ก-ผลไม้ของผู้มีบุญ มีรสเปรี้ยวพอฟๆ กับมะนาว] พวกนี้กลัวและอายบาปมากจริงๆ และบอกว่า - “กรรมหนักทั้งคู่ ช่วยทั้งคู่” กล่าวไม่ผิด ท่านทั้งหลายนั้น กล่าวถูกต้องแล้ว) เพราะฉะนั้น การศึกษาพระธรรม เป็นการใช้ปัญญาระดับนามธรรมขั้นสูง ถ้าไม่มีครูอาจารย์ที่ดี ก็ยิ่งลำบาก มีความ ผิดพลาดจากคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ง่าย โดยเฉพาะอุปนิสัยที่ไม่ชอบการเรียนการศึกษาเป็น ทุนเดิมอยู่แล้ว คนที่มีโอกาสอยู่ใกล้พระอรหันต์ได้ นั่น ถือว่ามีโอกาสทองของชีวิตที่ได้ศึกษาอันเยี่ยม ได้ ปฏิบัติอันเยี่ยม ที่สำคัญ มีกัลยาณมิตรผู้เป็นมิตรแท้ “ของแท้-ไม่ใช่ของปลอม” ส่วน “ผู้คืออวาสนามักจะเจอ ของปลอม เมื่อนานๆ เข้า ก็เข้าใจว่าเป็นของแท้” ข้อประเด็นนี้ มีให้เจอตัวอย่างในสังคมปัจจุบันมากมาย



ดังนั้น ผู้มีปัญญาถึงพร้อมดีแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นความแตกต่างระหว่าง “โลกียะ” กับ “โลกุตตระ” ได้เป็นอย่างดี ไม่ผิดเพี้ยนจากความจริง (อริยสัจ ๔) การยึดมั่นถือมั่นในกุศลธรรม คือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” นั้น เป็นเรื่องที่ถูกทางแห่ง “มัชฌิมาปฏิภา” ที่ถือเป็นวิธีหรือแนวทางให้บรรลุถึง “อริยะ-โลกุตตระ” (วิวิญญะ) ไม่เห็นดี ไม่เห็นงาม ใน “โลกียะ-วิญญะ” ทั้งที่เป็นบาปและบุญก็ตาม ยกมือขึ้นบ้ายบาย เป็นความหมายว่าขอลาก่อนได้กับ “ทุกข์และสุขของโลกมนุษย์” (สังสารทุกข์แห่งภวจักร-โลกธรรม ๘) ไม่ต้องกังวลสงสัยกับเรื่องนี้อีก ให้เป็นการเสียเวลาชีวิตไปเปล่าๆ ตั้งใจ มุ่งมั่น ลงมือปฏิบัติ ตั้งแต่ตอนนี้ได้เลย ไม่ต้องไปหาฤกษ์หายามอะไรอีกเลย ทำทุกอย่างให้ถึงพร้อมในปัจจุบันให้ดีที่สุด อนาคตก็ย่อมเกิดผลดีที่สุดเช่นกัน (กฎแห่งกรรม: ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว ไม่คิดแน่นอนอน) พระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น นำชีวิตให้ไปสู่ความเป็นอริยะ “พระอริยะ” (โสภณบุรุษ-อุดมบุรุษ) ไม่ใช่ไปสู่โลกของพวกไอ้ป่อง ไอ้ผาง สมเด็จลูกพระบาท คนพาล อะไรทำนองนั้นเสียเมื่อไหร่ แต่เปลี่ยน “ปุถุชน” ให้เป็น “อริยะ” คือ การก้าวไปสู่ “**โลกุตตระ-โลกุตตรภูมิ**” ด้วยธรรมวิเศษของพระพุทธองค์ทรงเห็นและค้นพบความจริงตาม “**กฎธรรมชาติ**” (Descriptive Natural Law) นั่นคือ “**ยถาภูตญาณทัสสนะ**” (ปัญญาหยั่งรู้ที่เห็นตามเป็นจริง) ที่ทำให้เกิด “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” ไม่ใช่ “**กฎประกาศิต**” (Prescriptivism) ที่นึกจะพูดหรือสั่งอะไรก็ว่าไปถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ไม่ประกอบด้วยเหตุและผลที่เป็นจริงตามธรรมชาติ นั่นคือ “**ถ้าไม่มีจริง ถ้าไม่เป็นจริง ตามธรรมชาติของภาวะเป็นจริง ‘สังขสิทธิ์-ปรมาตมะ’ ก็ไม่ใช่พระธรรมของพระพุทธเจ้า**” ฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ทรงบังคับให้เชื่อในพระธรรมของพระองค์ง่ายๆ แบบหมาแข่งปลาทุให้เชื่อ แต่ทดลองนำไปปฏิบัติดูด้วยตนเอง ไม่ใช่ใช้ให้คนอื่นทำ เพราะฉะนั้น **เขตพรหมแดนระหว่างโลกียะกับโลกุตตระ** นั้น อยู่ที่ “**จิตใจ-จิตวิญญาณ**” ของบุคคลนั้นๆ ไม่ต้องไปหาหลักเขตอะไรที่ไหน มันอยู่ในใจของทุกคน กับสมองที่ประมวลออกมาด้วยปัญญา เท่านั้นนั่นเอง การจะเข้าไปให้ถึงเขตนั้น ต้องอาศัย “**จิต**” ที่ประกอบด้วย (๑) “**สติสัมปชัญญะ**” (จิตที่เป็นสมาธิ) เป็นสำคัญ และ (๒) “**ทักษะกระบวนการคิด-โยนิโสมนสิการ**” (จิตที่เป็นปัญญาญาณ) ที่เรียกว่า “**ใช้จิตพิจารณาจิต เพื่อให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง**” เพราะฉะนั้น การฟังธรรมมากๆ การได้สนทนาธรรมกับ สัตบุรุษ พระอริยสงฆ์ ย่อมทำให้เกิดปัญญาที่เห็นธรรมทั้งหลายอย่างไรขอบเขตที่จะบรรลุความตรัสรู้ได้เห็นโอกาสเวลา อันเป็นคุณลักษณะยิ่งยวดของพระธรรมในพระพุทธศาสนา ไม่มีกฎเฉพาะกิจที่จะประกาศห้ามในขณะใด สมัยใด ไม่ให้ใคร “**บรรลุพระอรหันต์**” ถ้าบุคคลใดปฏิบัติถูกต้องตามหลักพระธรรมทุกประการ ย่อมบรรลุคุณวิเศษได้ในพระศาสนา

